

Meteorologisten sanojen merkitysoppia.

II.

28. Kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä on edustajansa sillä sanapesyeellä, johon kuuluvat esim. suomesta **vihma** Agricola (III 615, Hosea 6): wihmasadhe (Laurentius Petrillä v. 1541 vastaava kohta ruotsiksi 'seerla regn'), Jusl. 'pluvia tenuissima', 'duggregn', Gan. 'duggregn, kulen

¹ Ks. esim. ROBERT GAUTHIOT Des noms de l'abeille et de la ruche en indo-européen et en finno-ougrien. Mémoires d.l. Soc. d. Ling. d. Paris XVI s. 272—4; F. LINNUS Eesti vanem mesindus I. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XII—XIII s. 470—1.

dimba', Renv. 'pluvia levis, substillum, stillucidium, fluxus guttarum parvus', 'Staubregen, das Träufeln', Lönnr. 'duggregn, regn, dugg, dimma, mist', Sakkula: taipumaton adj. 'pilvinen, auringoton, sumea, ilmasta puh. (ei sateinen!)'; verbijohdannaisista mainittakoon *vihmata* Renv. 'leviter pluo l. stillo', 'staubregnen, träufeln', Lönnr. 'dugga', lisäv. 'regna' ja *vihmoa* Lönnr. 'dugga starkt, duggregna', Yrjö-Koskinen 'faire tomber de la pluie fine, il bruine'; karjala - a u n u k s e s t a *vihma* Lönnr. lisäv. 'störtregn', *vihmu* Säämäjärvi, Aunuksen kaup. ymp. 'sade (ei vain tihku-, vaan rankkakin)'; vatjasta *vihma* Ahlqvist 'regn', Kettunen (käsik.) 'дождь', Kukkosi 'sade'; vepsästä *vihm* Tunkelo (käsik.) 'sade'; virosta *vihm* Wied. 'Regen', *vihmama* 'regen', vihas lund 'es fiel nasser Schnee'; liivistä *vi'm* ~ *vi'mə* Kett. 'regen'. Kaikkialla muualla paitsi suomessa tuo substantiivi siis on varsinainen 'sateen' ilmaisin, mutta suomessa, jossa tähän merkitykseen on vakiintunut alkuaan vain 'putoamista' merkinneen verbin johdannainen *sade*, *vihma* tarkoittaa enimmäkseen pelkkää 'tihkusadetta', jopa paikoin ainoastaan 'sumeata säättä'.

Tässä sanassa on sanansisäinen *hm* suhteellisen alkuperäinen äänneyhtymä, mikäli sen levinneisyydestä voi päätellä. Jos niin on, täytyy katsoa tuon *hm*:n tässä jonkin verran deskriptiivisen luonteisessa sanassa osittain joutuneen epätavallisen muutoksen alaiseksi. On nim. mahdollista olla etymologisesti yhdistämättä *vihma*-pesyeeseen esim. seuraavia *sm*:llisiä suomen sanoja: *visma* Lönnr. 'dugg, duggregn (vihma, huissu)', tunnettu nykymurteissa mm. seur. paikkakunnilla. Karjala Tl., Kustavi, Vahto, Pöytyä, Yläne ('kosteaa, vedensekainen lumipyry'), Mouhijärvi ('tyyni räntäsade'); *vismata* Lönnr. 'dugga'; *vismoa* Laihia 'tihkua (esim. uuteen kaivoon alkaa sitä kaivettaessa vismoa vettä); vihma (tihkusateesta puh.)'. — Äänneellisen vertauskohdan tarjoaa esim. sellainen kahtalaisuus kuin suomen *ryhmä* Gan. 'en liten by, 2, 3 e. 4 gårdar tilsammans', Renv. 'caterva minor', 'kleine Schar', Lönnr. 'klase, klunga, grupp, gytring, mindre hop', Yrjö-Koskinen 'groupe (d'arbres, de maisons, d'îles, d'animaux)', viro n *rühm*, -a Wied. (Pärnun seutu) 'zertrümmertes Herbsteis am Ufer', Kihnu (EKA): *rühmäv* 'väikesed jää murrud' ~ suomen *rysmä* Lönnr. 'klase, klunga, grupp', rysmätähti 'sjustjernan', tunnetaan nykymurteissa esim. seuraavilla paikkakunnilla: Konginkangas, Juuka, Kaavi, Kangasniemi, Maaninka, Jämsä (»Kootkoa ne risut isoor rysmään»), Säkkijärvi.

Kuten sanottu, tässä ei voi olla puhetta mistään säännöllisestä äänne-teenmuutoksesta *-hm-* > *-sm-* (eikä myöskään päin vastoin *-sm-* > *-hm-*) sen paremmin kuin minkään *s* ~ *h*-astevaihtelun jäljistä. Mutta on otettava huomioon, että sibilantit *s* ja *h* ovat toisilleen foneettisesti läheistä

sukua ja että ne sen vuoksi usein esiintyvät toistensa äännehistoriallisina vastineina sekä suomalais-ugrilaisissa että muissakin kielissä. Muistettakoon vain esim. viron kirjakielen sellaisia tapauksia kuin *unusta* < *unohta*-, *imesta* < *imehta*-, joissa tavattava *ht* > *st* on sääntönäkin viron koillis-murteissa, sekä toisaalta meikäläisten hämäläis-, satakuntalais- ja pohjalaismurteiden erilaisia nuorehkoja *s* > *h* -muutoksia.¹

29. Näillä 'sadetta, tihkusadetta' merkitsevillä sanoilla on etymologisia vastineita eräitä tauti-ilmiöitä tarkoittavissa sanoissa, sellaisissa kuin: *vihma* Lönnr. 'fint hudutslag', Yrjö-Koskinen '(iholla) espèce d'affection cutanée', Aura: Kun ihoon ilmestyy pieniä punaisia nyppyjä, sanotaan: »Siinä on . . . vihmaa» (= »vismaa»), Pöytyä: »Lapsen ihos on piäntä vihmaa» (= »tuulellyämää»), Pornainen: »Lapselle ol lyännyp piäntä vihmaa ympäri koko ruumiin», Myrskylä: »Hianoo rokkoo ku rokahuttaa kasvoi sanotaa . . . vihmaks»; *visma* Renv.: vismoja haava tekee 'stillat aquam acrem glutinosam et salsam', nykykielessä tunnettu pääasiallisesti Varsinais-Suomen, Satakunnan, Hämeen ja Pohjanmaan murteissa; samassa merkityksessä on etenkin itämurteissa yleinen *visva* Jusl. 'pus', 'waar i säär', Gan. '= visma': visvoja tekee maahinen; Renv. 'Eiterwasser': haava tekee visvoja 'ulcus pure liquescit', Lönnr. 'vattenhaltigt var i sår l. bölder, blodvar'; villisiä asuja tavataan samamerkityksisinä myös karjala-aunuksessa: *visva*, *vizva*, *vizvu*, *vid'žvu*; *vismoa* Renv. = visvoa', Laihia: Haavasta vismoo märkää; *vismata* Lönnr. = *visvata* Lönnr. '= visvoa'; *visvoa* Renv. 'liquesco, sero l. liquore scateo ut ulcus', 'eitern'.

'Haavasta tai paiseesta tihkuvan nesteen' ja myös 'hienonnyppyisen ihotuman' merkitykset ovat niin lähellä 'tihkusateen, pirskotteleminen' merkitystä, että saman sanan esiintyminen näissä eri merkityksissä on aivan luonnollista. Mainittakoon kuitenkin semologisena rinnakkaistapauksena indo-eur. taholta se sanue, johon kuuluvat esim. sanskritin *várṣati* 'regnar', norjan *yr* = isl. *úr* 'fint regn' ja muinaisruotsin *ur* 'yrväder, snöyra' sekä toisaalta ruotsin *var* 'visva (haavassa), rähmä (silmässä)', anglosaksin *wearh* 'bulnad' ja latinan *urina* 'Harn' (HELLQUIST). — *Visman* rinnalla esiintyvän *sv*:llisen *visva* -asun suhteen voidaan viitata yleisesti tunnettuun kahtalaisuuteen *usma* = *usva* 'sumu' sekä lukuisiin muihin itämerensuomalaisiin *m* ~ *v* -tapauksiin. Siinäkään ei voi olla kysymys säännöllisestä äänteenmuutoksesta *m* > *v* eikä käsittäkseni myöskään minkään oletetun *m*:n astevaihtelun jäljistä, vaan ilmiön täytynee perustua *m*:n ja *v*:n

¹ Jälkimmäisistä ks. esim. LAUROSELA ÄTEPM I 131 seur. ja siellä mainittua kirjallisuutta.

keskinäisen foneettisen sukulaisuuden mahdolliseksi tekemään, deskriptiivisen tuntuisissa sanoissa suhteellisen helposti tapahtuvaan epäsäännölliseen äänteiden differentioitumiseen. Jokin osuus muutokseen on voinut olla *visma* -tapauksessa sananalkuisella *v*:llä ja *usma* -tapauksessa sananalkuisella labiaalivokaalilla.

30. Mielenkiintoisempi kuin nuo edellisessä kohdassa esitellyt tauti-ilmiiöiden nimitykset on merkitysopin kannalta se seikka, että tähän pesyeseen kuuluvalla verbillä *vihmoa* on meille aikaisemmin käsitellyistä »meteorologisista» sanueista hyvin tuttu 'kivistämisen, reumaattisen y.m. särkemisen' merkitys. Tästä tähänastisille sanakirjoillemme oudosta käytännöstä mainittakoon esim. seuraavat todisteet: »Löylyki vihmo mnuu harttioisan» (Karjala TL.); »Mun sylän-alaani niin vihimoo» = 'pakottaa, jomottaa, särkee, repii, tekee kipeätä' (Ikaalinen); »Vihmominen» tarkoittaa kylmästä johtuvaa kivistämistä (Laukaa); Mm. kylmän tuulen ihon pinnassa vaikuttama kipu on vihmomista (Hollola); »Vihmoo naamah kylmä tuul», tarkoittaa kylmän aiheuttamaa kivun tunnetta; »Sormi on kipii ja nyt sih vihmoo kylmä»; »Kylmä vihmoo niin hampahih» (Valkeala); »Kylmä vihmoo hammasta» (Antrea); »Peätäni niin pahast vihmoo» = 'särkee, pakottaa' (Sulkava); »Kylömä tuul vihmo nuamoo» (Kangasniemi); »Hampaeta ouvostiv vihmo» = 'kolottaa, vihloo', (Hartioita) »vihmaeloo» = 'kolottelee, nim. reumatismissa' (Kiihtelysvaara); »Ilimat muuttuu koska ronkkoa vihmoo niin riivatusti» (Säräisniemi); huom. erikseen *viimata* Suojärvi: Peädä viimoo = 'vähäl kivisteä'.

Nyt nousee tietysti kysymys, onko tällainen 'kivistämisen' merkitys asetettavissa suoranaiseen yhteyteen 'satamisen', 'tihkumisen' merkitysten kanssa. Kaiken edellä esitetyn valossa se ei tunnu ensinkään todennäköiseltä. Välittäväksi merkitykseksi sopisi sen sijaan erinomaisesti 'kylmän tuulemisen' merkitys, sekä sen perusteella, mitä lukuisien aikaisemmin käsiteltyjen tapausten yhteydessä on ilmennyt (vrt. esim. ed. 8. kohtaa), että 'kivistämistä' merkitsevän *vihmoa* -verbin käytäntöä valaiseviin moniin esimerkkilauseisiimme sisältyvien konsosiaatioiden antamista selvistä viittauksista päätellen. Tapahtuuhan veden sataminen de facto useimmiten tuulemisen yhteydessä, joten sanan siirtyminen edellisestä ilmaisutehtävästä jälkimmäiseen on mitä luonnollisin, merkityksen reaali-vastineen omasta laadusta selittyvä semologinen prosessi. Periaatteellisesti samanlaisen merkityksenkehityksen on suorittanut esim. Lavansaa-ren murteen *hähärä* 'tuulispää', sillä tämän sanan aikaisempi merkitys on ollut 'usva, huuru' tai 'pilvi' (ks. jäljempää 39 b).

31. Esim. semmoisesta Valkealan murteen lauseesta kuin: »Vihmoo naamah kylmä tuul», vaikka sen nimenomaan selitetäänkin¹ tarkoittavan kylmän aiheuttamaa kivun tunnetta, kuultaa vielä selvästi lävitse *vihmoo* -verbin 't u u l e m i s e n' merkitys. Savosta on olemassa suoranaisiakin samaan suuntaan puhuvia todisteita: »Tuulta vihmo», s.o. 'tuulla vihmoo' sanotaan kylmästä tuulesta (Sulkava); *vihmašta*: »Tuolla selällä tuultav vihmaš ettei soanna nuottoo potketuks» (kovasta tuulesta), »Pakka¹nev vihma¹soo», sanotaan kylmästä tuulen viimasta (Maaninka). Huomiota ansainnee myös Inkerin muinaisrunoissa tavattava puhallussoittimen nimitys *vihma-pilli*: »Kauvan soitti kanteloilla, Viikon vihma-pillillä» (Narvusi, Kulla, VR III 2 n:o 1858).

Mutta yhtä luonnollinen kuin on merkityksenkehitys 'sateen suihkuamisesta' 'tuulen puhaltamiseen', yhtä ymmärrettävää on kielen tarkoituksenmukaisuuden kannalta myös se seikka, että tällaiset merkitykset eivät yleisesti voi viihtyä rinnan äänneasuiltaan identtisissä sanoissa. Sen sijaan on kielen elämästä vanhastaan tunnettujen sääntöjen kannalta aivan odotettavaa, että tuollainen sekundäärinen merkitys vakinaisemmin kiintyy johonkin mahdollisesti kehittyneeseen alkuperäisen sanan myöhempään äännevarianttiin. Näin on kaikesta päättäen käynyt tässäkin tapauksessa. Myöhäiskantasuomalaisena pidettävään *vihma* 'sade' -sanaan on näet käsittäkseni etymologisesti yhdistettävä levirneisyydestään päätellen suhteellisen nuori, vain suomessa ja olennaisesti siihen kuuluvassa karjala-aunuksessa tavattava substantiivi *viima* 'kylmä tuuli, tuulen henki' johdannaisineen. Mainittakoon niistä tässä seuraavat näytteet: Gan. *vijma*, *vijmä* 'bistert wäder, kall bläst om wintern': vilu vijma palelteli sormet 'kölden förkyld e fingren' [käännös epätarkka!], kylmä vijma käypi 'et kalt wäder blåser', vijma villitty vihanen 'ganska bistert kalt wäder', *viima* Renv.: tuulen v. 'ventus levis', 'Windzug', pakkaisen v. 'flatus aëris frigidus', Lönnr. 'drag, luftdrag (uho, vine, veto, hönkä, onge)': tuulen v. 'vinddrag, luftdrag', pakkasen v. 'kall bläst, luftdrag i köld', tuiskun viimatuprut 'urväder', yrväder; sana on nykyisin tunnettu laajalti itämurteissa ja osassa läsimurteita, ei kuitenkaan vanhastaan esim. lounaismurteissa eikä niiden naapuristossa, ja näyttää siltä, että se ei alkuaan ole kuulunut läsimurteiden sanavarastoon (sen asemesta niissä on mm. *vinka*, *vinkka*, *viuka*); karjala-aunuksesta: Jyväskyläksi 'kylmä tuuli', Rukajärvi ja Tunkua 'tuulenhengi', Suojärvi 'veto, ilmanhenki, ilma': »vilu v. ikkunas kävyy», »lasse verestä viimaa perftih!»; *viimata* Lönnr. 'draga', Ruotsin Länsipohjan

¹ Selityksen on antanut synnynnäinen valkealalainen, kielentutkija maisteri Arvo T. Inkilä.

Täräntö: »viimaa läpi ohukaistev vaatetten», »Viimaa huohneeseen», karj.-aunus: Jyväskylä ja Rukajärvi 'Tuulla kylmästi', Suojärvi 'hiukan tuulla, vetää': »Vilul viimooa ikkunas», »Ägiedä viimooa pä,tšis».

Äännekehitys *vihma* > *viima* on sekini katsottava epäsäännölliseksi, ja se saattaa olla yhteydessä jonkinlaisen äännetätaforismin kanssa. Mutta samanlaisesta lyhyen vokaalin + *h:n* + nasaalin esiintymisestä rinnan pitkän vokaalin + pelkän nasaalin kanssa on osoitettavissa kymmenittäin muitakin esimerkkejä, etenkin deskriptiivisen luonteisissa, osittain myös muissa sanoissa. Mainitsen tässä vain sellaiset neljä tapausta kuin: *huhmar* = *huhmari* Renv. 'grosser hölzerner Mörser', joita länsisuomalaisia asuja vastaavat *huumar* tai *huumari* lukuisissa itämurteissa ja karjala-aunuksessa; *hahmo* = *hahmu* Renv. 'forma l. species rei externa, umbra rei' = *haamo* = *haamu* (sekä lyhyt- että pitkävokaalinen tyyppi tunnetaan laajalti nykymurteissa, samoin myös yleiskielessä); *rähmä* Lönnr. 'ögonvar' ~ *räämä* Lönnr. 'var i ögat', molemmat käytännössä nykyisessä kansankielessä; *uhmata* 'säteillä kylmää, kosteutta, lämpöä' = *uumata* molemmat käytännössä nykymurteissa.

32. 'Tuulenpuhalluksen' ja varsinkin sellaisen yhteydessä näkyvän 'pöly-, lumi- tai vesisuihkun' merkityksestä voi helposti kehittyä merkitys 'juova, raita, kieleke', kuten osoittaa se, mitä on esitetty edellä käsiteltäessä esim. sanoja *soitto*, *soihku*, *soimu*, *soike* (ks. 21.—27. kohdan d-tapauksia). Tähän merkitysryhmään kuuluu nyt puheena olevasta pesyeestä ensiksikin *viima* Gan. 'strimma, streck', 'linea': hän veti vijman siihen 'han drog en strimma', Renv. 'linea, ductus', 'langer Streich (viiva)', Lönnr. 'streck, linie (viiva, viiru, piirre, juova)': tuliviima 'eldstrimma', musta-, punaviimainen 'svart-, rödrandig', Yrjö-Koskinen '(juova) raie', Sakkula 'juova, viiva': »viimaniekkoi kankaita», Pyhäjärvi Vpl.: »Älä roavi, tulluó viimoi» = 'naarmujuovia', Kurkijoki: viimaniekka 'juovikas (esim. kankaasta)'. Puheenaoleva merkitys on nykyisessä kirjasuomessa kiintynyt *viima* -sanan myöhemmälle äännetoisinnolle: Gan. *viiva* 'streck', 'linea': Sinertävään vijvain ja juovain kanssa 'med blåagtiga strimmor, prickor', Vetä vijvan 'drog et streck', **viiva** Renv. 'linea l. stria, ductus longus', 'Strich, langer Streif', Lönnr. 'streck, linie, rand, strimma, penseldrag': tulinen v. 'eldstrimma', Yrjö-Koskinen 'ligne (droite, courbe), (piirre) linéament, trait, raie', Cannelin 'linje, linie, streck, rad'.

Muutoksesta *viima* > *viiva* on sanottava samaa kuin edellä tapauksesta *visma* > *visva*. Kirjakieli on halukkaasti omaksunut tärkeäfunktionaisen *viiva* -asun, koska sekä *viima* että muut aikaisemmat 'viivan' ilmaisimet (esim. *juoni* ja *piiru*) olivat kiintyneet muihin merkitystehtäviin.

33. 'Puhaltamisen' merkityksestä näimme eräissä edellä käsitellyissä pesyeissä (ks. esim. 21. kohtaa) kehittyneen myös 'syöksemisen' sekä 'syöksymisen, rientämisen' merkitykset. Samanlaista merkityksensiirtoa on tapahtunut nyt puheenaolevassa sanueessa, kuten esim. seuraavat *viima*-sananjohdannaiset osoittavat: *viimata* Ristijärvi 'sinkauttaa': »Viimasi kalikan mänemään»; Viron Inkerin Hanikke: viimämisse 'vilahdukselta': »V. näin» (ohikulkijaa kahden rakennuksen väliltä); *viimahtaa* Ilomantsi: Kuvaa nopeata liikehtimistä: »No tuo Kalle se on riski poika, kun viimahti niin väleen puojissa»; »Viimahappas käy hevonen metästäl»; Salmi: (Se meni niin nopeasti, näin vain, kuinka) »se viimahti ohii»; *viimahtaa* Lönnr. '= vivahtaa'; *viimaltaa* Kemi 'pian pistäytyä': »Viimallasta hakemassa ämpäri kaivolta»; (-v:-llisiä toisintoja:) *viivaltaa* Lönnr. lisäv. 'som hastigast gå till l. besöka ngn', *viivallus* Ruotsin Länsipohjan Kompelusvaara 'hyvin nopea edestakainen käynti jossakin': »Käväsi juuri viivaluksela»; *vivahtaa* Jusl. 'subito praetereo', 'går hastigt förbij, flyger fram om', *vivahdus* Jusl. 'motus subitus', 'flygande förbij', Gan.: vivahdukselta kävi, näkyi 'i hast, som snarast', Renv.: vivahtaa 'subito et cum sono sibilo praetervolo l. praeterveho', 'hastig vorbeieilen', vivahdukselta 'quam citissime', Lönnr.: vivahtaa 'glimta hastigt förbi, skynta': v. sivutse 'skynta förbi', lisäv. 'ila': vene vivahti koskea kohden; Inkerin Soikkola 'vilahtaa': »Mikä lintu vivahti silmiin eitse?»

Ensi tavun pitkän vokaalin lyheneminen: *viimahtaa* > *viimahtaa* > *vivahtaa* on varmaan osittain äänne-metaforista laatua sekä foneettisesti asetettavissa yhteyteen toisen tavun loppuisen h:n kanssa. Vrt. sellaisiin tuonempana mainittaviin, niinikään poikkeuksellisiin tapauksiin kuin *haamahtaa* 'schimmern, funkeln' > *havahtaa* 'bemerken, erwachen' tai **haamaitsen* (> virE *hamadze* 'ich beobachte') > *havaitsen*.

34. Edellisessä kohdassa puheena olleesta 'kiitämisen, vilahtamisen, häivähtämisen' merkityksestä on suoraan johdettavissa sellaiset merkitykset kuin 'vilaukselta näyttää joltakin, hiukan muistuttaa jotakin, vivahtaa jollekin'.¹ Niitä edustavat esim. seuraavat suomen sanat: *viimahtaa* Vampula 'vivahtaa': »Se (lapsi) viimahtaa vähän isäns pualelle», Iitti: »Kimpelikki on oikei sellai kakskarvai että se viimahtaa valejalle oikei», »Sehää (mies) viimahtaa ihlam pirulles sellai kilttosilmä», Ruotsin Länsipohjan Vittanki 'vivahtaa': »Se viimahtaa semmoshen näkhön», »Sinne käsin se viimahtaa» = 'näyttää hiukan siltä', »*viimahtellee* sen näköseksi» (väristä puhuen); *viimahtaa* Lönnr. '= vivahtaa'; *viivata* Siilinjärvi 'vivahtaa

¹ Toisen selitysmahdollisuuden on esittänyt ARTI RYTKÖNEN Vir. 1937 s. 176.

taa': »Tämä ei paljov viuluuv viivaakkaa» (s.o.: viulu on aivan rötöstekele); **vivahtaa** Lönnr. 'ha tycke af ngt vid ett hastigt ögonkast, framskymta, skifta (om färger)': v. siniselle l. siniseltä 'stöta i blått', vivahti veljehensä 'liknade l. hade tycke af sin broder', Cannelin 'skifta, stöta (i, på ngt), påminna, tyda (på ngt), ha tycke, anstrykning (av ngt)', **vivahdus** Cannelin 'skiftning, anstrykning, nyans'; **vimmata**, pr. **vimpaa** Lönnr. 'synas, visa sig, skifta': peltö vielä vimpaa viheriältä 'skiftar i grönt', Huittinen: »Ne on mustat, mutta vimpaa ne hiukam punaseltaki». — Viimeksimainitun, harvinaisen verbin äänneasun suhteen viitattakoon tässä 36. kohtaan.

35. Lähinnä 'kiidättämisen, sinkoamisen' merkityksestä kehittyneeksi voitaneen katsoa eräiden tähän yhteyteen kuuluvien sanojen käyttämistä ilmaisemaan 'huimausta, pään pyörrytystä': **vihmoa** Kangasniemi: »Piätähäv vihmo (s.o. »vihmoo») toesainaa ku seij o oekeista kivistämistä, sitä sanottaa viepottamiseksi ja vihmomiseksi», »Ne sanno että ves vihmo (kun katselee kosken kuohuihin), että se pyrkii viemää mukkaasa»; **viima** Lönnr.: pään v. 'svindel, yrsel (vimma, huimaus, pyörrytys)', Kemi 'huimaus, tajuttomuustila'; **viimata** Lönnr. 'förleda, bortblanda, ha att svindla': päättä viimaa 'det svindlar i hufvudet (vimmata, viemata)', Nakkila: »Muv viimaa päästäni», Ikaalinen 'pyörryttää' (»Hyvin tavallinen sana»), Kemi: »Päättä viimaa» = 'huimaa', Itä-Karjalan Vuokkiniemi: Piästä viimuau» = 'pyörryttää'; **vimmata** Vahto: »Päätt vimma nii ette voi pystys ol.»¹

Paralleelitapauksen 'huimaamisen' merkityksen esiintymisestä 'tuulemista' tarkoittavassa sanueessa mainitsee germ. taholta AHTI RYTKÖNEN Vir. 1937 s. 175—.

36. Olemme näin joutuneet käsitteellisesti lähelle sitä puheenaolevan sanapesyeen merkitysryhmää, johon kuuluu 'kiihkoa, intoa, hurjuutta, raivoamista' yms. tarkoittavia sanoja, esim.: **vihmaus** Kangasniemi: päivä vihmaos 'äkillinen raivokohtaus': »Sille on tullu semmoenen päivä vihmaos» (että hän teki itse pahaa itselleen), »Ehä se nyt ennee ole äessä, jossei uutta vihmaospiätä tule»; **viima** Nakkila: viimapäine(n) 'hurja (hevosesta)', Pudasjärvi: »Sehän (nim. »luonto») nousee kun tarvihtee että hivukset pystöön kahahtaa ja perikunnav viima sieppaa» (maagillisen kiihkon valtaan

¹ Sanasta **viima** 'huimaus' ja sen johdannaisista toisenlainen selitys E. A. TUNKELLOLLA Vir. 1937 s. 85— ja AHTI RYTKÖSELLÄ ibid. s. 175—. Puolestani pidän näiden tutkijain mainitsemien germ. sanojen ja tässä puheena olevien suomen sanojen yhtäläisyyttä pelkkänä sattumana, joka selittyy kummankin sanueen deskriptiivisestä luonteesta.

joutuvan loitsijan); *viimata* Inkerin Soikkola: »Mikä hänet viimais?» = 'teki sekapäiseksi, villitsi'; *viimake* Pälkjärvi 'raivoava ihminen, hurjapää',¹ *viimakehtoo* 'olla hurjapäisenä'; *vimma* Jusl. 'deliquium, insania', 'swimming, förkiusning', Gan.: pään vimmassa käyskelee 'går i yrsel', *Vimba* hevoinen 'en yr häst', *Tulee vimba* vijsahallengin (sananl.) 'den vise felas ock', He ovat kiukus ja vimmas (Vanha virsik. n:o 85), Renv.: = *vimpa* 'fascinum. furor, delirium, insania', Lönnr. 'raseri, ursinnighet, yra, förreçkt tillstånd, förreçkthet, förvirring, vanvett, dårskap, galenskap, extas, fanaticism, exaltation': mielen v. 'sinnerörelse, affekt', vihan v. 'rasande vrede, vredesmod', rakkauden v. 'kärleksrus, kärleksyra', vilun, pakkasen v. 'isande, brännande köld', vilun v. kiihtyi äkiämmäksi; nykymurteista, joissa sana tunnetaan varsinkin Itä-Suomessa, Hämeessä ja Pohjanmaalla, mainittakoon tässä vain muutama esimerkki: Lemi: *vimpa* 'kiihko, himo (esim. eläimellä päästä viljapeltoon)', Konginkangas: »Kirkkomoalta sem pit soahas semmo¹sta vimmoa että aena näk väkkeä» (s.o.: henkiolentoja), »Ov voan kovallaenem pakka¹sev vimma», Laihia: Kiimainen tamma on »orhiv vimmoos»; *viimata* Jusl. 'fascino', 'förkiusar', Lönnr. 'göra rasande l. befängd, bringa ur fattningen, förvirra, förbrylla, förblinda, dåra, bedåra', Agricola: O Te Hullut Galaterit, Cuca teite on Wimmanut, totwtta Vskomasta?» (II 524) = 'O insensati Galatae, quis vos fascinauit non obedire veritati...?'; *vimmoa* Lönnr. 'förvirra, bedåra'; *virosta*: *vimm*, -a, Saarenmaa: »Ta ei saa enam pöörata, tal on ju see v. sees» (juomahimon uhrista), Hiidenmaan Reigi 'kauna, salaviha': »See oo joo mullust saadik moo vastu vimmas», Pöltsamaa: »Neil on vana viha vimm».

Tällaisista 'raivon, hurjapäisyyden' ilmauksista osa on voinut kehittyä nykyiselleen 'huimauksen, pyöräytyksen' merkityksen kautta, osa taas suoraan meteorologisesta 'kylmän tuulemisen' merkityksestä. Edellisen kehitysmahdollisuuden suhteen vrt. sellaisia edellä mainittuja käytäntöjä kuin: »Mikä hänet viimais?» = 'teki sekapäiseksi' (Soikkola) ja toisaalta »Päät vimmaa nii ette voi pystys ob» (Vahto); jälkimmäisen suhteen taas esim. sellaisia konsosiaatioita kuin *vilun vimma*, *pakkasen vimma*.

Äännesuhteeseen *vihma* (~ *viima*) ~ *vimma* vrt. esim.: suom. *huimare*, vatj. *uhmar*, vir. *uhmer* ~ suom. murt. (Karjalan kannaksen itäosat, Keski-Suomi, Itä-Karjala) *huumar*(e) ~ murt. (Karjalan kannaksen länsiosat, Inkeri) *hummare*, viron murt. (sim. Räpina) *huumer*, kaikkien merkitys 'Mörser'; suom. *ruumen* ~ murt. (osa Lounais-Suomea ja Sata-

¹ Tämän sanan levinneisyydestä, äännetoisinnoista ja merkitysvivahduksista tarkemmin AHTI RYTKÖNEN Vir. 1937 s. 177.

kuntaa) *ruhmen* ~ murt. (Karjalan kannaksen länsiosat, Inkeri) *rummen* 'Spreu'; suom. *kuuma* ~ murt. (Tverin Karjala) *kuhma* ~ murt. (Ink ri) *kumma* 'heiss'; suom. *lehmus* 'Linde', vir. *lõhmus* 'junge Linde' ~ suom. kansanrun. *lemmus* (Moloskovitsa-Tyrö, VR IV₁ n:o 1177; vrt. n:o 573), vir. murt. (Alulinna) *lõmmus*.

-*mp-* ~ -*mm-* -astevaihtelun mahdolliseksi tekemä *p*-linen asu on analoginen ja *mm*-llistä myöhempi, samoin kuin esim. *vamma* 'vitium. mendum' (< germ., vrt. gootin ja mskand. *vamm*) -sanan rinnalla murt. tavattava *vampa* tai suomen *vannoa* -verbin virolainen vastine *vanduma* 'schwören' ovat, mitä sanansisäiseen klusiiliin tulee, sekundäärisiä.

37. Samoin kuin useihin muihin meteorologisperäisiin etymologisiin sikermiin niin *vihma*-pesyeeseenkin kuuluu myös eräitä positiivissävyisiä ominaisuuksia ilmaiseva adjektiivijohdannainen: **vihmerä** Kitee 'kekseliäs, etevä' (esim. ihmisestä), Pälkjärvi 'terävä, älykäs', Ilomantsi 'taitava, vilkas, työkykyinen, vikkelä, näppärä', Suojärvi 'näppärä, nokkela, kyvykäs, hyväntahtoinen, eloisa', Tverin Karjala 'sukkela, vikkelä'. Vrt. esim. *mojo* (10. k.), *uhka* ja *uhkea* (15. k.), *ahkera* (38 c), *nuohakka* 'toimielias, yrittävä, joutuisa' jne. (Vir. 1939 s. 496).

38. Siirrymme nyt sanueeseen, jota semologian kannalta tekisi mieli sanoa klassilliseksi esimerkiksi edellä eri yhteyksissä käsiteltyjen kaltaisista merkityksen differentioitumisista. Tilan säästämiseksi esitän tästä lähtien vain aivan harvoja näytteitä kustakin merkitysryhmästä.

a) **ahku** Lönnr. 'storm'; samassa tai jossakin lähisukuisessa merkityksessä todettu nykymurteissa paristakymmenestä pitäjämästä Suomenniemien—Jaakkiman—Sortavalan—Iisalmen väliseltä alueelta, esim.: Simpele 'kylmä, kuiva kevätstuuli', Jaakkima 'kova, kylmä talvi- tai syystuuli', myös 'lumipyry', Liperi 'kovatuulinen pyryilma'; *aahku* (ensi tavussa murt. aina diftongi *ua, oa* tjs.), merkitykset samat tai samantapaiset kuin edellisen sanan, esim.: Suomenniemi 'ankara lumipyry', Tohmajärvi 'kylmä lumituisku', Riistavesi 'kylmä tuuli', Kesälahti 'lentävä pöly, tupruava roska' (esim. taloa purettaessa); *ahkuta* Lönnr. 'storma, rusa': savu tulla ahkuua 'en väldig rök uppstår', Parikkala 'tuulla lujasti, tupruta (lumipyrystä, savusta)'; *aahkuta* (murt. *uahkuta* jne.) Sääminki 'tupruta (lumesta, sateesta, savusta)': »On sattoo uahkunna ettei näy hiiren hyppceme», Kerimäki 'myrskytä'; **ahkera** kansanrun. 'tuima (tuulesta)': »Tuli tuuli aivoin tuima, Meren ahkera ahaava, Vieretti munan vettee» (Narvusi, Ropsu, VR III 1 n:o 612, Volmari Porkan muistiinpano); *ahertaa* Lönnr.: tuuli ahertaa lumen 'blästen hoppackar snön'. — Johto-opilliseen suhtee-

seen *ahku* : *ahkera* vrt. esim. *katku* : *katkera*, *kupu* : *kupera*, *säsy* 'hyytelö' : *säserä* 'heiluva, vapiseva'. Ensi tavun lyhyen ja pitkän vokaalin murteittainen vaihtelu on vanhastaan tunnettu länsi- ja itämurteiden välinen tyypillinen, mutta ei kuitenkaan mihinkään »äännesääntöön» pohjautuva eroavuus; vrt. esim. *hahka* : *haahka*, *kyyhkynen* : *kyhkyläinen*, *pyyhkiä* : *pyhkiä*, *vaahtera* : *vahtera* yms. (ks. Vir. 1922 s. 55).

b) *ahkut* Itä-Karjalan Sohjanansuu 'porot, sakka (esim. kahvin)', Kiestinki ja Vuokkiniemi 'sakka (esim. seulan läpi puristetun marjahillon)', Suistamo 'hampunsiemensakka, josta öljy on puristettu pois', Säämäjärvi 'sakka, porot'; *aahkut* (murt. myös *oahkut* jne.) Nurmes 'porot, sakka (kahvin tai muun liemen pohjalla)', Pielisjärvi 'rajaisvilja, s.o. kevyemmät ja huonommat jyvät'; v e p s ä *ahkud* Kettunen 'pühkmed' (s.o. 'roskat'), 'sakka (esim. karpalot, joista mehu on puserrettu)', Hämäläinen-Andrejev (Vepsa-venähine vajehnik 1936) 'орбосы от переработки'.

Merkityksenkehitys on ilmeisesti kulkenut suuntaan 'pöly- tai roska-tupru' > 'roskat' > 'pohjasakka'. Tämän käsityksen tueksi viitattakoon esim. suomen sanaan *nuoha*, jolla on mm. merkitykset 'lumipyry, myrskysää', 'tupruava pöly' ja 'pöly-, roska- tai nokikerros' (ks. Vir. 1939 s. 491—). Huomattakoon myös, että suomen *poro* tarkoittaa sekä 'kuivia roskia' ja 'tuhkaa' että toisaalla 'nesteiden pohjalle laskeutunutta sakkaa'.

c) *ahku* Lönnr. 'häftighet, ifver, entusiasm, stor längtan, trängtan': ä., vimma ja palasti 'brånad, passion, glödande', Maskun Hemminki (v. 1616): »Pildid te pois heittäkätt, Nämäd tyhmäd tavad. Viisaun juomast juopuca, Opin ymmärys saaca. Caikel ahul ahkeroidecatt Cunnjalisin tavoin» (108), »Vaimolles ja lapsilles Calus nautid jätid, Cuihin caikell väelles Sielus ahvun panid» (75); nykymurteissa käytännössä ainakin n. 50 pitäjässä yhtenäisellä satakuntalais-hämäläis-pohjalais-keskisuomalaisella alueella, esim.: Lavia: »On kovassa menon ahkussa», Padasjoki: »Lapsil on aika a. marjaa», Keuru: »Kyllä oriilla oli kova a. kotio päin», Ähtäri: »A. poijalla tytön perään», Hankasalmi: »Poeka olis ahulla ottanna se urakæ; a d j.: Aura 'perso': »Vasikka on niin a. juamaan», »Miäs on niin a. viinan perään ettei se saa ilman olluks», Kontiolahti 'ahne': »Kyllä olit a. kun söit kaikki»; *aahku* (murt. *oahku*, *uahku*), merkitty n. 15 pitäjältä Karjalan kannakselta ja sen lähistöltä, esim.: Kuolemajärvi 'kiihko, kova halu', Antrea 'kiire, hoppu', Sakkula: *uahku* = *huahku* 'into, kova halu'; *ahu* Gan.: adj. ja subst. 'snäll, flitig', 'celer', 'acceleratio': »Keskenäns ahut ahkerat» (vanha virsik. 326), »Ahu se on kyllä tekemään» = 'trägen, fijken', »Voi sitä ahuu kuin sinulla on» = 'skyndsamhet, flit, oförtrutenhet, snällhet, hätzighet', Lönnr.

'flit, ifrig sysselsättning, pådrifning', 'flitig, trägen, driftig'; nykymurteissa tunnettu ainakin Viipurin seudulla sekä Liperissä ja Kurikassa; *ahkera* Jusl. 'gnavus, diligens', 'flitig, trägen', Renv. 'assiduus, gnavus, impiger', 'emsig, fleissig', Lönnr. 'flitig, trägen, idog, oförtruten, arbetsam, verksam, ifrig, nitisk, sorgfällig', Yrjö-Koskinen 'assidu (au travail), appliqué, laborieux, industriel, fréquent', Katara 'fleissig, emsig, unverdrossen, arbetsam, eifrig, häufig'; Agricolan kielessä merkitys enimmäkseen 'kiihkeä, innokas', esim.: Achkerat Lain polen (II 372. Ap. t. 21:20) 'aemulatores legis', 1936-v:n suom. 'lainkiivailijoita', yxi ahkera Rucous Jumalan tyge, sydhemem hocauxes ia kiws, coska syndi tutan ia Herran wihan Whkaus, ia Surman hirmuisus (III 263); nykyisessä kansankielessä monin paikoin merkitys 'ahne, perso (esim. syömään, juomaan)': Hausjärvi: »a. lihalle», Myrskylä: a. väkevälle 'alkoholinhimoinen', Jaala: kalan-ahkera 'perso kalalle', Mikkeli: »Karhu on a. lampahille»; *ahkuta* Ikaalinen 'kovasti haluta', tunnettu samassa merkityksessä laajalti eri murteissa; *aahkuta* Uusikirkko Vpl., Antrea 'ahnehtia'; *ahkeroita* Jusl. 'incumbo in aliquid', 'beflijtar mig', Renv. 'diligenter incumbo, assidue studeo, impigre operam do', Lönnr. 'beflita l. vinnlägga sig om, bemöda sig, bjuda till, gripa sig an med, vara nitisk, trägen, nitälska, sträfva, äflas, gå på', Agricola: Achkeroitze, ettes ennen taluia tulisit (II 591, 2. Tim. 4), lat. 'festinare', suom. v. 1913 'Koeta päästä tulemaan ennen talvea'; . . . iotca . . . cokonans siihen ahckeradh ahckeroitzeuat, ette he sinun waldakundas wahingotaisit . . . (I 821); Wariete meite, etteij, me temen Mailman cunnia eli walta pydheijsim, taicka turha cunnia achkeroijtzisim (I 810); *ahertaa* Lönnr. lisäv.: hevoset ahertavat niittyyn 'tränga l. truga sig', Hattula 'havitella, ahnehtia'.

Kaiken sen jälkeen, mitä edellä on esitetty, on selvää, että merkityksenkehitys on ollut seuraavanlainen: 'myrskytuuli, lumipyry, tuprusää' > 'kiihko, into, kova halu' > 'uutteruus, työteliäisyys'. Oivallisen vertauskohdan tarjoaa tässäkin lisäksi edellämäinnittu suomen murt. *nuoha*, jolla on paitsi merkityksiä 'lumipyry, myrskysää', 'tupruava pöly' myös mm. merkitys 'kiihko, kova into' (Vir. 1939 s. 491—). — Nomini *ahu* edustaa, mitä konsonantismiinsa tulee, *hk* ~ *h*-astevaihtelun heikon asteen yleistyymää; vrt. siihen esim. edellä käsiteltyä suhdetta *uho* ~ *uhka* (11. k.).

39. 'Kiihkoa, intoa, kiirettä' ja eräitä muita samankaltaisia merkityksiä edustaa seuraava itämerensuomalainen sanapesye:

a) s u o m e s t a: **häkärä** Lönnr. 'kåthet, kåttja, brunst, brånad, trångtande behof, nöd, trångmål, hast, ifver'; kansankielessä sana tavataan nykyisin sekä länsi- että itämurteissa ja on joko subst. tai adj., esim.: Uusikaupunki: häkäräp paika 'täpäpä tilanne, ahdinko', Lappi Tl. 'kiire',

Lemi, Kirvu, Antrea ja Sakkula 'himo, kiihko (esim. saada ruokaa, juomaa, tupakkaa)', Ilomantsi ja Heinävesi 'kiima', Ruotsin Vermlannin Östmark: nälkähäkärä 'ruoanhimo', Suojärvi: hägärä 'kiima', Salmi: hägär 'himo, kiima'; **hakara** Lönnr. 'agg, retelse': syödä nälkähakaraa 'tugga ngt litet för att stilla hungern'; Ruovesi: »Söinkin sitä oikein himohakaroihini»; **häkäröitä** Renv. 'praecipitanter et temere quid ago', 'eilend etwas überhin machen', Lönnr. 'handla oförsigtigt l. oförväget, förhasta sig', Pyhämaa: »Hättäne ai häkäröitte, mut usse verkane ennen kerkke» (sananl.), Lappi Tl.: »Kyl mnää sai vähä kovast häkäröit et mnää sai heinä latto ennen kon tul sare»; **häkäröidä** Ruotsin Östmark: »Siinä se muka on, häkäröi siinä eikä tule mitää tehyks»; **häkäröittää** Pyhäjärvi Vpl.: »Nuorii häkäröitteä» = 'nuorilla on halunsa', Suojärvi: »Hägäröität ku lapsè soaja hädäzilleh» (miehelle haluavasta työstä); **häkärtää** Kontiolahti: »Se tuo tyttö aina häkärtää (= 'kovasti haluaa') syliin tullakseen — ou joutavoo häkärtämätä, en minä sinua sinne lupoo»; **häärtää** Lönnr. 'springa bestyr sam omkring, vara beställsam (hääriä)', Kangasniemi: hiärtee 'kiirehtiä, olla puuhassa, ahnehtien haalia' (= »häärätä, ahertaa, haartaa»); **hääriä** Lönnr. 'springa bestyr sam omkring, vara beställsam, beskäftig l. i fullt bestyr, göra efter yttersta förmåga, fjeska, bestyra, beställa', Viron Inkerin Kulla: »Hääri ja pyöri» (ruokaa tarjoilevasta työstä), Jämsä: »Soa heäriä ja pyöriät tuon joukon keskellä ennenkö niillen soa ees koltut peälle»; **häärätä** Lönnr. 'springa af och an, vara på bestyr, röras hit och dit'; samanlaisissa merkityksissä yleinen laajalti monissa murteissa; erikseen huom.: Hailuoto: »Pilivet häärää ympärit taevasta» = 'liikkuvat edestakaisin';
 v i r o s t a: *ägar* = *hagar* = *agar*, -a Wied. 'munter, rasch, lebhaft, behend, thätig, fleissig, emsig', Kettunen 'ahkera, innokas toimelias'.

Suomen *hääriä* on ilmeisesti syntynyt heikon asteen yleistyksestä, lähtökohtana säännöllinen johdannainen *häärtää* ja analogiamalleina sellaiset rinnakkaisuudet kuin *kiertää* : *kieriä*, *pyörtää* : *pyöriä*, *viertää* : *vieriä*. Kun näin oli jo olemassa analoginen *hääriä*, sen rinnalle muodostui vuorostaan *häärätä* sellaisten mallien mukaan kuin *hyppiä* : *hyppätä*, *keriä* : *kerätä*, *sysiä* : *sysätä*. — Täten *häärtää* -verbin etymologian selviäminen auttaa meitä saamaan, joskin vain välillisten päätelmien kautta, pari mielenkiintoista esimerkkiä siitä suuresta, tutkijain katsetta yleensä toivottomasti sekoittavasta monimutkaisuudesta, millä erilaiset analogiavaikutukset risteilvät johto-opin tapahtumissa.

Etuvokaalisen *häkärä* -asun ohella suomessa harvinaisempana tavattavasta takavokaalisesta toisinnosta *hakara*, joita virossa täsmälleen vastaavat etuvokaalista lähtöasua edellyttävä *ägar* ja takavokaalinen (*h*)*agar*, ei voida toistaiseksi antaa mitään selitystä; on tyydyttävä vain toteamaan,

että muitakin samanlaisia, osittain ehkä kantasuomeen asti palautuvia etu- ja takavokaalisuuden rinnakkaisuuksia on osoitettavissa (esim. suom. *sasu* 'poskipää, huokoinen luu', vir. *sasu* 'poski' ~ suom. *säsy* 'luun ydin', vir. *säsi* 'Mark, Hirn', suom. *tärkeä* ~ *tarkea*, *hornea* 'haalea' ~ *hörneä*, *ankerias* ~ *änger* jne.); ks. THOMSEN Saml. Afhandl. IV 156, WIKLUND SUST 10 s. 151, WICHMANN FUF 11 s. 264, KETTUNEN SUST 34 s. 3, LVHA II s. 1, MÄGISTE Eesti Keel 1932 s. 137, TOIVONEN FUF 21 s. 110.

b) Edellämäinnettuihin »affektisanoihin» voidaan etymologisesti rinnastaa mm. seuraavat »meteorologiset» sanat:

s u o m e s t a: *häkä* Jusl. 'nidor fumi', 'os', Lönnr. 'os, kolos (tiku, häyry), stank (af flott)', Pyhäjärvi Vpl. 'kevyt, melkein läpinäkyvä, hyvin matalalla liikkuva pilvi': »Häkä juoksoo» (ennustaen myrskyä), Ähtäri: hallan h. 'pakkassumu', Inkerin Soikkola: »Keväest pelloost noisoo h.» = 'vesihöyry', Viron Inkerin Hanikke: kylmähäkä 'pakkasella maahan laskeutuva sumu'; *häkä* Lönnr. 'röklukt, obehaglig dimma'; nykymurteissa tuttu ainakin n. 50 pitäjässä, pääasiallisesti Ylä-Satakunnassa, Hämeessä, Viipurin ympäristössä, Kainuussa ja Peräpohjolassa sekä Itä-Karjalassa, esim.: Tyrvää 'kevyt sumu, auer, savu (huoneessa tai ulkona)', Kuhmalahti 'sumu', Orivesi 'auer': »lämpösen h.» (kun lämpimässä päivänpaisteessa ilma näyttää värjäjävän), Lavansaari 'tuulispää': »H. mäni myötää» (ohitse), Konginkangas: »Taivas on pilven häkässä» = 'ohuessa pilvessä', Suomussalmi 'hämy': »Jo on pikkusen päivän häkässä», Hailuoto 'liikkuva, »irtain», sumumainen pilvimuodostuma', Suojärvi: *hägärä* 'sumu, huuru, häkä', Säämäjärvi: *hägär* 'huuru, usva, aamu- tai iltahämy'; adjektiivina; Hämeenkyrö 'ohuen usvan sekainen, ei aivan kirkas (ilmasta)', Hauho: »Ilma on h.», Jaala: »Min on silmäi niin häkäret, ov vetännys silmäin niin huonoks ettei ot tarkkaa näköö», Kemi: »Talvella on h. pakkainen» = 'usvainen'; *häkertää* Ruotsin Vittanki 'hämärtää': »Ilmaa rupee häkertämhän»; *häärtää* Orivesi 'häämöttää, siuntää'; *haartaa* Längelmäki: »Silmäni niin haartaa» = 'näkevät hämärästi', »Kyllä se vähän haarsi» = 'häämötti' (kaukainen paikka), Suojärvi: hoardoa 'höyrytä, huokua' (esim. lämpöä uunista);

v i r o s t a: *häga* Wied. 'Trübe, Dunst, dumpfe Stubenluft', Haljala: äga 'ohuet sumupilvet, joita tuuli ajaa': »Ä. lendab»; *aga*, g. *á*, Loun. Saarenmaa: tuule äga 'kiuline pilv' (s. o. 'pilven suikale'); *hagu*, g. *häu*, Wied. '= häga', Pühalepa 'õhuke pilv, pilvesagar'; *hagu* Wied.: tuule-h. 'Windbaum'¹ (Wolkenstreifen, welche bezeichnen, von woher der Wind wehen

¹ Tämä saksannos edustaa joko Wiedemannin omaa tai ehkä jo murteen puhujilla tavattua kansanetymologiaa: kysymyksessä olisi muka sana *hagu* 'hako', vaikka tämä tietenkin on pelkkä satunnainen homonyymi.

wird); **agu** Kettunen: agu, g. ao, '(murt.) aamunkoi, iltarusko', Wied. (Viljanninmaan eteläosa) = *ago* (Tartonmaa) Wied. 'Morgen- od. Abendröthe', Pühalepa: **hago*: humigu hao valgel 'aamuhämyssä'.

Viron **hago, ago, agu* -sanojen merkitys 'aamu- tai iltarusko' on tietenkin kehittynyt lähinnä 'hämy'n merkityksestä, jonka kanssa se onkin asianomaisessa yhteydessä aivan identtinen. Vrt. siihen edellämainittuja Suomussalmen *häkärä* ja Säämäjärven *hägär* -johdannaisen käyttöjä merkityksessä 'aamu- tai iltahämärä'.

Olemme siis mm. todenneet sekä suomen että viron kirjakielen etymologisesti eri alkuperää olevien 'uutteraa' tarkoittavien ilmausten (*ahkera* ja *agar*) kummankin tahollaan kehittyneen aikaisemmasta »meteorologisesti» merkityksestä.

40. Huomasimme edellä, että viron kielen murteellinen 'aamu- ja iltaruskon' nimitys *agu*, tähän merkitykseen sekundäärisesti kehittynyt sana, kuuluu merkityso pillisesti hyvin hedelmälliseen sanapesyeseen. Samaa voidaan sanoa siitä suomele ja virolle yhteisestä, ilmeisesti paljon vanhemmasta 'aamunsarastuksen' ja 'iltaruskon' sekä eräiden muiden valoilmäiden nimityksestä, jolla on mm. seuraavat edustajat ja vastineet johdannaisineen:

a) s u o m e s s a: **koi** Jusl.: coi 'parva lux, aurora', 'daggrýning, morgonråda', Renv. 'stria lucis l. prima lux matutina ad horizontem', 'erster Morgenschimmer', Lönnr. 'ljusstrimma, första ljusningen om morgonen, dagsrand, dagsbräckning, gryning'; **kojo** puuttuu, omituista kyllä, sanakirjalähteistämme, vaikka se tunnetaan laajalti murteissa, esim.: Kokemäki, Korpiselkä, Vihanti, Paltamo ja Sotkamo: päivän k. 'aamun sarastus', Sakkula 'kangastus': metsän k. (kun metsä peilikirkkaan järven takana näyttää hiukan ilmaan kohonneelta), Pielisjärvi, Nurmes, Liminka ja Merijärvi 'kajastus': »Tulipalon k.», Utajärvi: »Päevän kojo näkky illalla kun aurinko oj jo laskenu», »Viel oli vähä lännellä päevän kojua» = 'häipyvää auringon valoa', Ristijärvi: »Linnurrata joka seis-ilimalla näkky, semmonen kirkkaampi kojo», Suomussalmi: Illalla oli vielä vähän päivän kojua; *koittaa* 'häämöttää', Utajärvi: »Vielä siinä (lumipyryn jälkeen) koiti vanaha talavitie niin että sitä osasi kulukia», Paltamo: Pryn jälkeen sanotaan entisen ladun pikkusen »koitavan», Ruotsin Täräntö: »Oli niin satanul lunta ettei tie ythään koitanu ennää, niinku ei olis koskhaan kuljettukhaan», Itä-Karjalan Jyvöälaksi: »Lumijälet koitau» = 'kuultavat lävitse'; *koitua* Renv. 'elucesco', 'dämmern', Lönnr. = koittua', 'gry, dagas, lysa fram', Pyhämaa: »Nyk koitu kaunis päev»; *koittaa* Agricola: »haman Auringon coittamisest nin Laskemiseen asti» (III 760), Jusl. 'illu-

cesco', 'dagas', Renv. 'dilucesco', 'tagen': päivä koittaa 'diluculum apparet', Lönnr. 'gry, dagas'; Simo: Lumipyryn peittämä jälki »koittaa» = 'häämöttää, tuskin näkyy', Itä-Karjalan Rukajärvi: vezi koittau = 'kajastelee (ilmaisten, mistä päin tuuli on nouseva)', Suojärvi 'himmeästi valaista auringon noustessa tai laskiessa': »Kuñi koittau ga pidäiz ajoa huolttoa salos peällittä» (illalla); *kojoa* Sakkula, Vpl. Pyhäjärvi ja Inkerin Soikkola 'kangastaa, kuvastella' (tyynen vesiulapan takaa), Viron Inkerin Hanikke: »Pohjataivas kojjo» = 'kajastelee (kesällä päivän laskettua)'; *kojottaa* Säräisniemi: »Päivä jo kojottaa» = 'sarastaa', Korpiselkä 'häämöttää', Karstula: »Het jo kauvaks kojotti ku ol asettanna ihtesä niin keileälle paikalle se Manta» = 'näkyi kauas', Inari: Korkealla näkyy kojottaa (esim. talo kaukaa katsottuna); *kojuta* Orivesi 'kellertää, häämöttää keltaiselta (esim. pohjoinen taivas pakkasen edellä)';

v a t j a s t a: *kojottā*_B (prees.) Kukkosi: *meri k.* 'tuskin näkyy, häämöttää', *sellä mettsä k.*, *vähäisi ko säd niku arvoq että säll on mettsä*;

v i r o s t a: *koi-valge* Wied. (Saarenmaa, Hiidenmaa, Muhu, Läänemaa) 'Abendröthe'; *koitma* Wied. 'dämmern (vom Morgen), hell werden': põhjast koidab 'im Norden wird es hell (klarer Himmel oder Nordlicht)'; *koit*, *g. koidu*, Wied. 'Morgenröthe, Abendröthe': hommiku-koidul 'bei der Morgenröthe', *koit* oli juba kustunud 'd. Abendröthe war schon erloschen, es fing an zu dunkeln';

l i i v i s t ä: Kett. < Sjögren-Wied. *k[#]o₂*, *ko₂*: *k. va'l* 'morgenröte'.

Mahd. vastineista etäsukukielissä ks. esim. PAASONEN Beiträge 276. — Äännesuhteesta *koi* ~ *kojo* ks. ed. 4. ja 25. kohtaa.

On syytä tähdentää, että — kuten edelläolevasta näkyy — suomen *kojo* ei merkitse vain 'aamun sarastusta', vaan myös 'iltaruskoa' ja lisäksi muunkinlaista himmeätä valoa sekä että viron *koi-valge* on p e l k ä s t ä ä n 'iltaruskon' nimitys. Nämä seikat samoin kuin monien *koi-* ja *kojo-*vartaloisten johdannaisten merkitykset viittaavat siihen, että asianomainen kantasana jo varhain on tarkoittanut yleensä 'himmeätä valoa, häämöttystä' eikä nimenomaan 'aamuruskkoa'. — 'Kangastuksen' merkityksen esiintymisestä 'valon kajastamista' tarkoittavassa sanapesyessä vrt. esim. Suomen-ruotsin murteiden *boda* Finnby 'skina, om solen' ~ *boda* ibid.: »utmärker ett slags hägring, hvarvid holmar, grund, farkoster o.s.v. synas höja sig öfver hafsytan och träda närmare; företeelsen äger rum vid stiltje och disig luft, hälst morgon l. kväll» (WENDELL Östsvenska monografier 91, 101); ruots. murt. *skulla* 'glittra, skifta i olika färger' ~ 'hägra' (HELLQUIST sub v. *hägra*).

b) Virossa on suomen *kojo* -sanana äännevastineella seuraavantilaisia merkityksiä: *kojo* Hupel (Tartonmaa) 'Bild, Gemälde', Wi d. (Tartonmaa): *kojo* = *koju* = *kuju* 'Bild (geformtes), Statue, Büste, Wappen': ta käib ümber kui üks k. 'geht umher wie ein Schatten', rait-k. 'Kobold, Ungethüm', varju-k. 'Schattenbild', tedre-k. 'ausgestopfter Birkhahn (zum anlocken anderer von d. Jäger angestellt)'; Kett.: *kuju* 'kuva, kuvapatsas, hahmo, muoto, asu'; ensi tavultaan o:llinen asu tavataan nykyisin lukuisissa Etelä-Viron murteissa, mutta Pohjois-Virossa vain harvoilla paikkakunnilla.

Äänneasusta *kuju*, joka esiintyy säännöllisen *koju* -asun ohella, huomattakoon, että virosta voidaan osoittaa eräitä muitakin tapauksia, joissa *j*:n edellinen ensi tavun *o* vaihtelee *u*:n kanssa, esim.: Wied. *koju* = *kuju* 'nach Hause' (jälk. asu nykyisin ainakin Reigin, Jämajan ja Emmasten murteissa); *oju* = *uju* 'Schleier, Tuch (welches der Braut gleich nach der Trauung überlegt wird)'; *ujuma* = *ojuma* = *ojoma* 'schwimmen, im Wasser baden'. Säännöllisen *koju* -asun syrjäytymiseen viron kirjakielessä murteellisen *kuju* -asun tieltä on varmaan vaikuttanut pyrkimys välttää haitallista homonymiaa ylen tavallisen *koju* 'kotiin' -adverbin kanssa. (Vrt. M. Tooms Eesti Keel 1933 ss. 165—169, allekirj. ibid. 1934 ss. 48—49.)

Viron *kuju* -sanana merkityksenkehitys on mitä luontevinta selittää tapahtuneeksi seuraavasti: 'himmeä valo, hämy' > 'varjo' > 'hahmo, muoto, kuva', toisaalta myös: 'varjo' > 'haamu, kummitus'. Vertauskohtia tarjoavat esim. suomen *hahmo* = *haamo* = *haamu*, jossa niinkään 'valohämy'n merkityksestä on kehittynyt sellaisia merkityksiä kuin 'muoto', 'kuva' ja 'kummitus', sekä suomen *kuva*, jonka germaanisperäisen lainasanana vastineet germ. taholla tarkoittavat 'varjoa' (vrt. esim. nykyruotsin *skugga*) ja jonka johdannainen *kvatus* merkitsee mm. 'kummitusta'.

c) Tällä sanapesyeellä, kuten eräillä aikaisemminkin esittelemillämme, tavataan näköaistimuksen piiriin kuuluvien »meteorologisten» merkitysten ohella myös tuntoaistin piiriin kuuluvaa »meteorologista» käytäntöä, esim.: *kojo* Gan. 'kylmä vijma joka sopij mäelle', 'kall bläst på en hög kulle': Nyt på *kojo* käypi 'bläser kalt på högden', Renv. (Savon murt.) 'ventus frigidus levior', 'kalter Luftzug', Lönnr. 'kallt luftdrag': kevään k. 'kylig vind om våren'; nykyisessä kansankielessä laajalti tuttu; *kojottaa* Lönnr. 'kyla', Kuusjoki, Lapinjärvi, Haapavesi ja Liminka 'tuulla kylmästi', Rautalampi ja Viitasaaari 'vetää, uhota kylmää (esim. akkunanraoista)'; *koite* Tohmajärvi 'kylmä veto (esim. seinästä)'.

'Valon loisteen' ja 'kylmän huokumisen' merkitysten esiintymisestä saman etymologisen pesyeen piirissä verrattakoon edelläesitetyn lisäksi

esim. sellaista tapausta kuin suomen *hohtaa* Lönnr. 'utbreda ljus' jne. ~ *hohtaa* Lönnr.: kylm' ois kulta kumppaniksi, vilun hohtaisi hopea 'silfret skulle utstråla kyła', lisäv.: meri hohtaa kylmältä; *huohtaa* Lönnr. lisäv. 'utdunsta': suo huohtaa hallaa. Samanlaisia merkitysrikkauksia on esittänyt lapista, mordvasta, syrjäänistä, votjakista ja samojedista Y. H. TOIVONEN FUF 20 s. 53.

d) Odotuksenmukaista on, tuntiessamme c-kohdan merkitysryhmän, että peseyeseen kuuluu myös 'reumaattista yms. kipua' sekä niille lähisukuisia asioita tarkoittavia sanoja. Mainittakoon niistä: *kojo* Pomantsi, Juuka, Pielisjärvi, Juva, Virtasalmi, Heinävesi, Maaninka, Kuopio, Muuruvesi, Iisalmi, Äänekoski ja Viitasaari 'kipu, moivotus (esim. hampaassa)', Kangaslampi 'häätä, kiire (esim. hevosella vetää kuormaa, ennen kuin se on valmis)', Nilsii 'häätä, puute': »kojo elläementörystä», Konginkangas 'pakko (esim. lähteä)', Jyväskylä 'pakotus (esim. lähtemään)'; *kojottaa* Lönnr. lisäv. 'doft värka'; tunnettu 'jomottamista, lievää kivistämistä' tjs. tarkoitavana nyk. kansankielessä yleensä samoilla seuduin kuin lähinnä edellä mainittu substantiivi; *kojoo* Nivala: kojua 'kivistää, särkeä': »Ristiluita kojoo», »Hampaeta kojoo».

Aikaisemmin tässä kirjoituksessa puheena olleiden semologisten paralleelien lisäksi esitettäköön vielä seuraava: suom. *valo* Renv. 'lux, lumen', 'Licht', Lönnr. 'ljus, ljusnad, upplysning, dager, sken, glans, eld' = Agricolan ja lounaismurteiden *valu*, vatj. *valu* Ahlqvist 'sken', viron *valu* Wied. (Viljannimaan eteläosa) 'Licht, Helligkeit': kuu-v. 'Mondschein, Mondlicht', põhja-v. 'Nordlicht', Alulinna (= Seltinghof-Aahof) 'valo, kirkkaus', Kett. 'valo, kajastus', *valus* Petseri 'kirkas': valusa 'pälgil' 'kirkkaat revontulet' ~ suom. *valo* Renv. (Savon murt.) 'dolor', 'Schmerz' luun v. 'arthritis', Lönnr. 'smärta, värk' (= *valu*), vir. *valu* Wied. 'Schmerz, Pein, Angst, heftige Begierde, Eifer': esimese valuga 'im ersten Eifer', valu taga tegema 'Eile machen', luu-v. 'Gicht', kana on muna valus 'die Henne will ein Ei legen', Kett. 'kipu, tuska', *valus* Kett. 'kipeä, pakottava, tuskallinen, tulinen'. (Toisin *valo* 'kipu'-sanasta Y. H. TOIVONEN SUSA 34 2 b 34—35.)

e) Muutamilla tähän yhteyteen kuuluvilla johdannaisilla suomessa on seuraavanlaisia merkityksiä: *koittaa* Lönnr. 'alkas, närma sig': kulkee tänne kunnoton, kohti koitaapi kelvoton; *koitua* Renv. 'exorior, evenio', 'aufgehen, entstehen, werden, aufkommen': koituu meille hyväksi 'fit nobis utile', koidun taudista 'e morbo revalesco', koiduin rannallen 'evasi e mari ad littus', Lönnr. '= koittua', 'hinna, komma, hända', Cannelin 'bli,

härfläta, föranledas, uppstå, tillskapas, följas, vara en följd, arta sig, lända': ei siitä koidu mitään; tästä koituu suuri juhla; se koituu hänelle turmioksi; siitä voi koitua ikäviä seurauksia; siitä koituvat menot; Suojärvi: »Yhteh mustilazem maido koiduo, syögäh emä libo lapsi» (sananl.), Säämäjärvi: »Ei se dielo minuh koidu» = 'minua koske, minulle kuulu'; erikseen huom.: Kangasniemi 'vaikuttaa, tehotä': »Sei vällee kojijus siihe» (nim. ruoka ylen laihaan hevoseen); *koittua* Lönnr. 'uppgå, -stå, -stiga, -komma l. -springa, härleda sig, utvecklas, komma igen l. tillhoppa, samlas'; *kojoa* Lönnr. lisäv. 'röra, beträffa'; *kojua* Ruovesi: »Kyllä se kannaan kojijuu mitä kukko syä» (sananl.), Jyväskylä: Se kojuu sinun omaksi vahingoksesi; erikseen huom.: Kangasniemi 'vaikuttaa': »Sit se vasta pitäs lähtee kojumaa» (nim. hieronta kipuun), »Sei sammalhuoneeseen kojun niiv vällee kylömyys kuinka aettahuoneeseen».

Sellaiset merkitykset kuin 'nousta, tulla luo, lähestyä', samoin myös 'syntyä, tulla joksikin, tapahtua' sekä edelleen 'päästä jalkeille, toipua taudista' palautuvat kaikesta päättäen suoraan alkuperäiseen optilliseen merkitykseen. Kehitysketju on varmaan ollut tämän tapainen: 'häämötää' > 'alkaa valaista' > 'nousta (auringosta puhuen)' > 'saapua, tulla' jne. Muistettakoon vain esim. semmoista tälle kehityskululle otollista lähtökohta-konsosiaatiota kuin edellä mainittu Pyhänmaan murteen lause: »Nyk *koitu* kaunis päev» (40 a). — Sitä vastoin 'vaikuttamisen, tehoamisen' merkitykset, joita edustavat edellä mainitut Kangasniemen murteen sanat *koitua* ja *kojua*, ovat todennäköisemmin kehittyneet 'kivistämisen, mojottamisen' merkityksen kautta, siis aivan samoin kuin aikaisemmin puheenaolleet *soimata* 'vaikuttaa' ja *mojuta* 'vaikuttaa' < 'kivistää' (9. k.).

41. Semologiselta kannalta osittain hyvin samanlaisia teitä kuin 40. kohdassa käsitelty *koi* -pesye on kehitys kulkenut siinä etymologisessa sikermässä, johon kuuluvat esim.:

a) s u o m e s t a: **kuuma** Cannelin 'het', Katara 'heiss, brennend, glühend, hitzig', Yrjö-Koskinen 'chaud'; huom. Agricola: Hen yleswiepi Reissnärit cumain Miecain cansa, ia wälkyuen Glauion cansa (III 691, Nah. 3; 1932-v:n raamatunsuom.: 'ratsut karkaavat pystyyn, miekat välkkyvät, keihäät salamoivat»); nykyisessä kansankielessä tavataan äänneasut *kuuma* *kuuhma*, *kuhma*, *kuumma* ja *kumma*, viimeksimainittu¹ ainakin Viron Inkerin Saarkylän inkeröismurteessa: »Valetaa kummaa vettä sänky» (lutikoita hävitettäessä); huom. myös johdannainen *kummene* 'kuumos (ahjo)' kan-

¹ *Kumma* 'kuuma' -sanan on Viron Inkeristä pannut muistiin Suom. Kirj. Seuran ja Sanakirjasäätiön stipendiaattina siellä toiminut maisteri AILI LAIHO, ja sen ilmoittaa siellä aivan yleisesti kuulleensa myös tohtori MARTTI HAAVIO.

sanrunossa: »Tunkis sika tulosta, Kultaharja kummesta» (Inkerin Narvusin Pärspää, Volmari Porkka, VR III 1 n:o 648); asu *kuhma* esiintyy Tverin karjalaismurteissa, merkityksenä 'hehkuvanpunainen, kuuma (esim. raudasta)'; *kuuhma* ja *kuumma* Savossa ja Suomen puoleisessa Karjalassa; v a t j a s t a: *kūm* Joenperä 'сильный жар, красное каление, накаленный' (= 'kova kuumuus, punahehkuisuus, hehkuva'); v i r o s t a: *kuum* Wied. 'glühend, heiss, Gluth, ganz entblösst': karjamaa on üsna k. 'die Weide ist ganz kahl (graslos, abgeweidet)'; l i i v i s t ä: *kūmi* (< **kūmainen*) Kett. 'glühend heiss' (esim. kivi, rauta).

Eri tahoilla itämerensuom. kielissä nykyisin esiintyvät merkitykset ja suomen vanhan kirjakielen käytäntö viittaavat yhdenmukaisesti siihen, että *kuuma* -sanan kantasuomal. merkitys on ollut 'hehkuva, himmeästi loistava' (ja sen ohessa eräissä yhteyksissä myös 'polttava', ei kuitenkaan koskaan esim. kuumasta vedestä puhuttaessa). Samaa todistavat sellaiset *kuuma* -sanan johdannaiset kuin: s u o m e s s a: *kuumattaa* Inkerin Soikkola 'häämöttää, himmeästi näkyä' (esim. kuu, kaukana menevä vene); *kuumaiista* Lemi: kuumasta 'kuultaa, häämöttää' (esim. järven pohja veden läpi, aurinko pilven takaa), Säkkijärvi: kuuhmasta 'kajastaa' (esim. kaukainen tulipalo); *kuume* Lönnr. mm. 'sken, skimmer, matt glans, skymt', Vermlannin Östmark: »Ne vähä kuumetta soa nähä» (sokeat); *kuumottaa* Lönnr. mm. 'glindra, skimra dunkelt, skymta, skina, lysa, hägra (kangastaa)', Ilomantsi: kuummottook 'häämöttää, kajastaa (esim.) revontulet', Maaninka: »Tie ei kun kuumotti voan» (lumipyryn jälkeen), Suojärvi, Jyväskylä, Rukajärvi, Sohjanansuu ja Säämäjärvi: kuumottoa 'himmeästi loistaa tai näkyä, häämöttää'; *kummaltaa* Suomussalmi 'loistaa', Kiihtelysvaara: »Sem pittää ihon kummaltoo, minä sen niiv valakeeks mualoon!», »Silimissä ihon kummaltaa» (kiiltävä katto); v a t j a s s a: *kūmetiB* (prees.) 'ruskottaa (taivas auringon noustessa tai laskiessa)'; v i r o s s a: *kuumama* = *kuumendama* Wied. 'glühen, schimmern, phosphoresciren, schwach leuchten': kuumab natukest 'es dämmert'; selleilmaga kuuman veel 'mit diesem Auge habe ich noch einen Lichtschimmer'.

b) *Kuuma* -nominin vanhan merkityksen täten selvittyä voimme asettaa a-kohdassa esitellyn sanasikermän kanssa etymologiseen yhteyteen sen, varsinaisesti vain suomessa ja sielläkin ainoastaan osassa murteita tavattavan sanapesyeen kanssa, johon kuuluvat esim.:

kumma Jusl.: cumma 'mirus', 'underlig, sällsam', Gan. (subst. ja adj.) 'underlig, sällsam, besynnerligit', 'mirus', Renv. 'singularis, insolitus, mirus, mirabilis, mirum quid, res miranda', 'seltsam, wundervoll, Wunder', Lönnr. 'Det som . . . är förunderligt l. undransvärdt, under, mirakel, under-

lighet, besynnerlighet, sällsamhet, ovanlighet, vidunder, förundran, förvåning, underlig, förunderlig, undransvärd, besynnerlig, ovanlig, sällsam, sällsynt, vidunderlig': tulin kummaksi kylään 'jag blev ett vidunder i byn'; nykyisessä kansankielessä yleinen, tav. merkityksessä 'ihmeellinen, merkilinen'; substantiivisesta käytöstä esimm.: Jaala, Lemi. Tytärsaari ja Jämsä 'aave, ihme', Iisalmi: »Jo on kummat kulkemassa, muan pahat maleksimassa» (sananl.), Inkerin Soikkola 'ihme', Konginkangas: »Ihme kummalla aijaa, kajamaesella kaejottaa» (sananl.), Itä-Karjalan Säämäjärvi (adjektiivisten merkitysten ohella:) 'ihme, vahinko, onnettomuus, pilanteko, leikki'; sana on vanhastaan tuntematon ainakin lounaismurteille; vatjassa ja virossa se tavataan merkityksiltään samanlaisena kuin suomessa, kummassakin varmaan suomesta saatuna lainana; *kummita*, *kummitzen*, Lönnr. 'göra underlig, utspöka', Agricola: Mutta senteden he cwldelit hende, ette hen cauan aica henen Noitudhellans oli heite cumminnut (II 334, Ap. t. 8; ruots. 1541 'at ha . . . hadhe förwilt them medh sin truldom'); *kummitus* Renv. 'mira se gerendi ratio, visio mira, spectrum', 'wundervolle Erscheinung, Spuk, Gespenst', Lönnr. 'inbillning, spökeri, underlig syn, undersyn, spöksyn, skräckbild, andesyn, ande, hamn, vålnad, spökelse, gengångare, gast, spöke, troll, widunder, besynnerligt ting, mirakel'; nykymurteissa yleinen, mutta vanhastaan tuntematon ainakin Lounais-Suomessa ja osittain Satakunnassakin; *kumme* Hauho, Hollola ja Asikkala: kummeita 'kummituksia, haamuja'; *kuume* Gan.: kuume = kuumet 'troll', 'peto, piru, joka rupeis kuun peittämään; *kummitella* Lönnr. 'bete sig besynnerligt, göra sig till, inbilla sig, undra, spöka, gå igen (om spöke), utspöka, förskräcka, skrämma', Viron Inkerin Kulla 'ihmetellä, hämmästellä'; huom.: Hollola: Taivas kummittelee, kun se »semmosseks punaseks vetie», Lemi: »Taivas kummitteloo» esim. revontulten näkyessä, Sortavala: Pohjoinen kummittelee = 'revontulet palavat', Konginkangas: »Taivas kummittelloo» = 'on monen näköisenä', Ristijärvi: »Se kun kummittelloo ilimain eillä» (kun aurinko »kehhi tai sappeiloo»), Kittilä 'kangastaa'.

Äännekehitykseen *kuuma* > *kuumma* > *kumma* vrt. ed. 36. kohtaa. Huomattakoon, että pitkä- ja lyhytvokaalinen vartalo esiintyy kummasakin merkitysryhmässä, sekä »meteorologisessa» että mytologisessa, esim.: *kuuma* = *kumma* 'heiss', *kummaltaa* 'loistaa' ~ *kuume* 'peikko', *kumma* = *kumme* 'kummitus'. Erikoisesti on syytä muistaa, että Inkerin murteissa, joissa tavataan *kumma* 'kuuma' ja *kummene* 'kuumos (ahjo)', esiintyvät myös *rummen* 'ruumen', *hummar* 'huhmar' ja *lemmus* 'lehmus'. Inkeri ja siihen rajoittuva Karjalan kannas on hyvin voinut muodostaa lyhytvokaalisen *mm*-asun leviämiskeskuksen, sen jälkeen kuin siihen asuun oli kiintynyt erittäin affektipitoinen ja leviämiskykyinen mytologinen merki-

tys. Onhan juuri Inkeri todistettavasti ollut monenlaisen folkloreaineksen läpikulku- ja ekspansioalue. — *Kumma* -asun suhteelliseen nuoruuteen viittaa myös sen *kuuma* -asuun verrattuna paljon pienempi maantieteellinen levinneisyys. .

Merkityksenkehityksestä 'himmeä loiste, häämötys' > 'aave, haamu' tarjoavat rinnakkais esimerkkejä edellä puheena ollut viron *kuju* sekä tuonnempana käsiteltävä suomen *haamu*. Indo-eur. taholta mainittakoon näytteiksi seuraavat rinnastukset: muinaisint. *pájas* 'Lichtschein', liett. *spū'galas* 'glans' ~ kas. *spóken* 'spöka, trola, spá'; ruots. *skina* 'glänzen, leuchten' ~ anglos. *scin* 'Gespenst'; isl. *skráma* 'skina' ~ ruots. murt. *skrámta* 'spöka' (HELLQUIST, KLUGE). — Merkitykset 'outo, tavaton' samoin kuin 'pilanteko, hassuttelu' ja 'vahinko, onnettomuus' ovat tietenkin syntyneet mytologisten 'salaperäisen' ja 'salaperäisen olennon' merkitysten perusteella. Eräänlaisena »meteorologisen» ja mytologisen merkityksen väliasteena voidaan ehkä pitää *kummitella* -verbin murteittain yleistä, edellä muutamain näyttein havainnollistettua käyttöä erinäisistä taivaan valoilmioista.

Mielenkiintoinen muistomerkki *kumma* ja *kuuma* -sanojen etymologisesta yhteenkuuluvuudesta on se seikka, että *kumma* yhä vielä on paitsi substantiivi myös täysin taipuva adjektiivi kuten sen originaalikin.

Mainittakoon lopuksi, että mikään ei tiettävästi estä pitämästä adjektiivia *kuuma* johdannaisena himmeästi loistavaa taivaankappaletta merkitsevästä substantiivista *kuu*. Denominaalisesta *ma*-suffiksista ks. esim. allekirjoittaneen Suomen kielen rakenne ja kehitys 52. § 11.

(Jatkuu.)

Lauri Hakulinen.

Sémantique des termes météorologiques. II. (P. 338.)

LAURI HAKULINEN.

Le finnois *vihma* 'pluie très fine', dont le correspondant phonétique secondaire est le synonyme *visma*, peut être rattaché étymologiquement aux mots finnois suivants: *visma* = *visva* 'pus, sanie, ichor'; dialectal *vihmoa* = *viimata* 'causer une douleur térébrante'; *viima* 'vent coulis, vent, bise'; *vimma* 'fureur, fanatisme, délire'; *viiva* = dial. *viima* 'linea vel stria, ductus longus'; *vivahtaa* = dial. *viimahtaa* = *viimahtaa* 'subito praeterire; speciem alicuius referre'. Les évolutions phonétiques *vihma* > *viima* > *viiva*, *vihma* > *vimma*, *viimahtaa* > *vivahtaa* sont toutes irrégulières et en connexion avec le caractère un peu descriptif des mots, mais on peut leur trouver à chacune des parallèles.

Le dial. finnois *ahku* 'bise, chute de neige accompagnée de vent, tempête' a également pris les sens de 'résidu, marc, lie, sédiment' et d'autre part ceux de 'zèle, fanatisme, enthousiasme, élan', (= *ahkera*) 'ardent, passionné, friand, avide, assidu, appliqué, industriel, laborieux'.

Le finnois *häkä* = *häkärä* 'vapeur de charbon, gaz carbonique', dial. aussi 'vapeur aqueuse, brouillard, brume, masse de brouillard; crépuscule, sombre'; estonien *häga* 'crépuscule, brouillard, nuage léger' = *hägu* = *hagu* et *agu* 'aurore, aube, rouge du ciel au soleil couchant' appartiennent à un même groupe avec les mots suivants: finnois *häkärä* 'hâte, presse, chaleur; pressant, urgent', estonien *häger* = (*h*)*agar* 'prompt, agile, assidu, appliqué; et finnois *hääriä* = *häärätä* = dial. *häärtää* 'courir ça et là, aller et venir sur place, toupiller, se tracasser'.

Le finnois *koi* 'petite lumière, aurore' et dial. *kojo* 'crépuscule, aurore, brume', 'mirage' peuvent être rattachés entre autres aux mots suivants: estonien *kuju* (= dial. *kojo*, *koju*) 'image, figure', finnois *kojo* 'vent froid, vent coulis' et finnois *kojo* 'douleur térébrante, souffrance'. Dans le verbe finnois *koitua* 'poindre, naître, provenir, se tourner', il s'est produit l'évolution sémantique suivante: apparaître > commencer à luire > se lever (en parlant du soleil) > arriver, venir > devenir quelque chose, être provoqué, naître, etc.

L'adjectif finnois *kuuma* (dial. entre autres *kuumma*, *kumma*) 'chaud' a signifié jadis 'brillant faiblement', comme le prouvent l'ancien finnois littéraire, les autres langues finnoises baltiques et de nombreux dérivés verbaux de cet adjectif (p. ex. *kuumottaa* 'briller à travers, apparaître, se montrer vaguement'). Il faut y rattacher le finnois *kumma* 'étrange, merveilleux', 'prodige, merveille, monstre', *kummitus* 'revenant, fantôme'. Au sujet de l'évolution sémantique 'brillant faiblement' > 'mystérieux, être mystérieux, spectre', l'auteur présente des parallèles au point 41 b. Le mot *kuuma* lui-même pourrait être un dérivé du substantif *kuu* 'lune'.